

ISSN:2181-0427 ISSN:2181-1458

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЛМИЙ АХБОРОТНОМАСИ**

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2021 йил 10-сон

Бош муҳаррир: Наманган давлат университети ректори С.Т.Тургунов

Масъул муҳаррир: Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор М.Р.Қодирхонов

Масъул муҳаррир ўринбосари: Илмий тадқиқот ва илмий педагогик кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи Р.Жалалов

ТАҲРИРҲАЙЪАТИ

Физика-математика фанлари: акад. С.Зайнобиддинов, акад. А.Аъзамов, ф-м.ф.д., доц. М.Тўхтасинов, ф-м.ф.д., проф. Б.Саматов, ф-м.ф.д., доц. Р.Хакимов, ф-м.ф.д. М.Рахматуллаев.

Кимё фанлари: акад.С.Рашидова, акад. А.Тўраев, акад. С.Нигматов, к.ф.д., проф.Ш.Абдуллаев, к.ф.д., проф. Т.Азизов.

Биология фанлари: акад. К.Тожибаев, акад. Р.Собиров, б.ф.д. доц.А.Баташов, б.ф.н.

Техника фанлари: - т.ф.д., проф. А.Умаров, т.ф.д., проф. С.Юнусов.

Қишлоқ хўжалиги фанлари: – г.ф.д., доц. Б.Камалов, қ-х.ф.н., доц. А.Қазақов.

Тарих фанлари: – акад. А.Асқаров, с.ф.д., проф. Т.Файзуллаев, тар.ф.д, проф. А.Расулов, тар.ф.д., проф. У.Абдуллаев.

Иқтисодиёт фанлари: – и.ф.д., проф.Н.Махмудов, и.ф.д., проф.О.Одилов.

Фалсафа фанлари: – акад., Ж.Бозорбоев, ф.ф.д., проф. М.Исмоилов, ф.ф.н., О.Маматов, PhD Р.Замилова.

Филология фанлари: – акад. Н.Каримов, фил.ф.д., проф.С.Аширбоев, фил.ф.д., проф. Н.Улуқов, фил.ф.д., проф. Ҳ.Усманова. фил.ф.д.,проф. Б.Тухлиев, фил.ф.н, доц.М. Сулаймонов.

География фанлари: - г.ф.д., доц. Б.Камалов, г.ф.д., проф.А.Нигматов.

Педагогика фанлари: - п.ф.д., проф. У.Иноятгов, п.ф.д., проф. Б.Ходжаев, п.ф.д., п.ф.д., проф. Н.Эркабоева, п.ф.д., проф.Ш.Хонкелдиев, PhD П.Лутфуллаев.

Тиббиёт фанлари: – б.ф.д. Ғ.Абдуллаев, тиб.ф.н., доц. С.Болтабоев.

Психология фанлари – п.ф.д.,проф З.Нишанова, п.ф.н., доц. М.Махсудова

Техник муҳаррирлар: **Н.Юсупов.**

Таҳририят манзили: Наманган шаҳри, Уйчи кўчаси, 316-уй.

Тел: (0369)227-01-44, 227-06-12 **Факс:** (0369)227-07-61 **e-mail:** ilmiy@inbox.uz

Ушбу журнал 2019 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси Раёсати қарори билан физика-математика, кимё, биология, фалсафа, филология ва педагогика фанлари бўйича Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

“НамДУ илмий ахборотномаси–Научный вестник НамГУ” журнали Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг 17.05.2016 йилдаги 08-0075 рақамли гувоҳномаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги (АОКА) томонидан 2020 йил 29 август куни 1106-сонли гувоҳнома га биноан чоп этилади. “НамДУ Илмий Ахборотномаси” электрон нашр сифатида халқаро стандарт туркум рақами (ISSN-2181-1458)га эга НамДУ Илмий-техникавий Кенгашининг 12.10.2021 йилдаги кенгайтирилган йиғилишида муҳокама қилиниб, илмий тўплам сифатида чоп этишга рухсат этилган (**Баённома № 10**). Мақолаларнинг илмий савияси ва келтирилган маълумотлар учун муаллифлар жавобгар ҳисобланади.

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ-2021

**“АЛПОМИШ” ДОСТОНИДА ҚўЛЛАНГАН БАЪЗИ ТОПОНИМЛАРНИНГ
ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ**

Ашуров Дилмурод Ахмадалиевич, Наманган давлат университети, филология фанлари
бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: Мақолада “Алпомиш” достонининг Фозил Йўлдош ўгли, Эгамберди Олломурод ўгли ҳамда Бекмурод Жўрабой ўгли вариантлари мисолида ономастик бирликлар, хусусан, топонимлар ҳақида сўз юритилади. Баъзи топонимлар лингвокультурологик жиҳатдан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ономастик бирлик, топоним, реал ва нореал номлар.

**ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМОВ,
ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ЭПОСЕ «АЛПАМЫШ»**

Ашуров Дилмурод Ахмадалиевич,
Наманганский государственный университет,
Доктор философии (PhD)

Аннотация: В статье рассматриваются ономастические единицы, в частности, топонимы, на примере вариантов эпоса «Алпамыш» Фозила Юлдаш угли, Эгамберди Олломурод угли и Бекмурода Джурабой угли. Некоторые топонимы проанализированы с лингвокультурологической точки зрения.

Ключевые слова: ономастическая единица, топоним, реальные и нереальные имена.

**LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS OF SOME TOPONYMS USED IN THE EPIC
"ALPAMISH"**

Ashurov Dilmurod Ahmadaliyevich
Namangan State University
Doctor of Philosophy in Philology

Annotation: The article deals with onomastic units, in particular, toponyms, on the example of variants of the epic "Alpomish" by Fozil Yuldashoglu, Egamberdi Ollomurodoglu and Bekmurod Juraboyoglu. Some toponyms have been analyzed from a linguoculturological point of view.

Keywords: onomastic unit, toponym, real and unreal names.

Ўзбек тилшунослигида ономастик бирликларнинг ўрганилиши узоқ тарихга эга. Деярли ҳар бир тарихий асарда, жумладан, “Тарихи мулуки Ажам”, “Бобурнома”, “Шажарайи турк” кабиларда атоқли отлар тизимида бўлган қизиқиш кучли бўлганини кўрамиз. Шунингдек, XX аср ўзбек тилшунослиги, адабиётшунослиги ва фольклоршунослигида ономастик бирликларни ўрганиш алоҳида соҳанинг – ўзбек ономастикасининг юзага келишига сабаб бўлди [1;168].

Тилимиздаги атоқли отлар тизимида фольклор ономастикаси муҳим ўрин тутади. Фольклор намуналарида атоқли отларга алоҳида бадий ва ғоявий урғу берилиши фольклор ономастикасини маданий жиҳатдан ўрганиш долзарб эканлигини белгилайди. Хусусан, халқ достонларида ономастик бирликларнинг турли хил кўринишлари мавжудки, уларни лингвомаданий жиҳатдан тадқиқ этиш тил ва инсон ўртасидаги

маданий муносабатларнинг ўзаро таъсирини ўрганишга бой материал беради. Бироқ “фольклордаги атоқли отлар маълум миллат тилидаги топоним ва антропонимларни етарли даражада акс эттира олмайди, чунки уларда номлар кўпроқ услубий мақсадларга йўналтирилган бўлади” [2; 57]. Шундай бўлса-да, ономастик бирликларни ўрганиш орқали миллат тарихи, этнографияси, хусусан, маданияти ҳақида маълум тасаввурга эга бўлиш мумкин. Шу боисдан ҳам фольклор ономастикасини лингвокультурологиянинг асосий ўрганиш объекти сифатида тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқдир. Уларда миллатнинг маданияти, маънавияти, тарихи, эстетик қарашлари, руҳияти, орзу ва умидлари, табиатга муносабати каби жиҳатлар мужассамлашган бўлади.

“Алпомиш” достонида киши номлари, жой номлари, уруғ номлари, тоғлар, чўллар, кўллар ва бошқа топообъектларнинг номлари учрайди. “Алпомиш”даги воқеалар, асосан, Бойсун-қўнғирот ва Қалмоқ юртида кечганлиги учун ономастик бирликларнинг бир қисмини ҳудуддаги реал номлар ташкил қилади, бироқ бахшилар халқ оғзаки ижоди анъанасига риоя қилинган ҳолда достонда афсонавий ва мифологик номлардан ҳам фойдаланишган. Шундан келиб чиқиб достонда учрайдиган ономастик бирликларни реал ва хаёлий (нореал) номлар сифатида ўрганиш мумкин. Ҳаётимизда мавжуд бўлган номларни реал номлар сифатида тушунсақ, халқ оғзаки ижодига хос бўлган воқеалар ривожини билан боғлиқ ҳолда ўйлаб топиш учун, халқнинг орзу-умидларини ўзида ифодаловчи номларни хаёлий (нореал) номлар сифатида қабул қиламиз. Бундай номлар мифонимлар сифатида изоҳланади [3; 16]. Достон воқеалари реал ҳаётини воқеаларга асосланмаган халқ оғзаки ижоди намунаси бўлганлиги сабабли ундаги ономастик бирликларнинг асосий қисмини хаёлий (нореал) номлар ташкил этади.

“Алпомиш” достони ономастик бирликларини қуйидаги маъновий гуруҳларга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Антропонимлар.
2. Топонимлар.
3. Гидронимлар.
4. Этнонимлар.
5. Зоонимлар.
6. Оронимлар.

Биз ушбу мақолада достон матнларида қўлланилган айрим топонимларнинг лингвомаданий хусусиятларига изоҳ бериб ўтамиз.

“Алпомиш” достонида энг кўп учрайдиган ономастик бирликлар қаторида топонимлар салмоқли ўринни эгаллайди. Достондаги топонимлар апеллятивлар асосида ҳосил қилинган. Топонимларда халқнинг ўтмиши, урф-одатлари, бошидан кечирган турли хил ижтимоий-сиёсий, этномаданий жараёнлар ўз аксини топган бўлади. Шунга биноан топонимия муайян тил луғат бойлигининг муҳим таркибий қисми, ўтмиш воқеалари даракчиси саналади. “Алпомиш” достонида учрайдиган жой номлари турли-туман. Халқ достонлари ономастикасига бағишланган ишларда жой номлари тарихий реал номлар ва тўқима (нореал) номлар сифатида ўрганилган [4; 13]. Шундан келиб чиқиб мақоламизда достонда учровчи топонимлар реал ва нореал номлар сифатида ўрганилди. Реал топонимлар бутунги кунда ҳам мавжуд бўлиб, улар достонда кам миқдорни ташкил этади. “Алпомиш” достони воҳа ҳудудларида кенг тарқалганлиги сабабли реал топонимлар, асосан, шу ҳудудлар билан боғланади: *Бойсун, Қўнғирот,*

Шаҳрисабз каби. Достондаги аксарият номлар эса тўқима, хаёлий, нореал топонимлардир. Бундай топонимлар бахшининг савияси ва сюжет ривожининг талаби асосида вужудга келган, воқеаларни бўрттириш, кучайтириш мақсадида қўлланилади. Уларни бугунги кунда бирор ҳудуд билан боғлаш мумкин эмас: *Кашал, Муродтепа, Бўзтепа, Чилбир, Ажинагор, Тўқайистон* каби. Бу номлар бахшилар томонидан маҳорат билан таърифланган ўринларда, ўқувчи тасаввурида реал объектлар сифатида гавдаланади. “Умуман, халқ оғзаки ижодидаги жой номларини реаллаштиришга уриниш, тингловчи ёки бахшининг сюжетдаги воқеаларга ишониши ёки ишонтириши билан боғлиқдир” [4; 29]. Алпомиш” достонида Асқар тоғ, Олатоғ, Гулшанбоғ, Арпали қўл, Кашал эли каби нореал номлар учрайди. Бу номлар бошқа халқ оғзаки ижоди намуналарида ҳам фаол қўлланганлиги учун фольклоршуносликда “қайтариқ номлар” сифатида ўрганилган [4; 182].

Нореал номлар хаёлий ўйлаб топилганлиги учун ҳам халқ қарашларини, орзу-умидларини, дунёни англашдаги ибтидоий тасаввурларини, менталитетини ўзида ифода этади. Достон вариантларида бир тепалик ҳақида сўз боради. Эгамберди Олломурод ўғли вариантыда Муродтепа деб аталувчи бу тепалик халқ қарашларида муродини ҳосил қилувчи тепалик сифатида ўрнашганлиги айтилади. Халқ шу тепаликдан нима сўраса беради деб ишонади: *“Лекин шу тўбага чиқса, одамни ҳақласа, Мурод деган тўба, Қалмоқшоҳнинг мамлақати, ҳаммаси кўринади. Ажаб эмас, ой Барчинни кўрсанг. Сенга мен бир гапни насиҳат қилай: Агар чиқсанг, таҳорат олсанг, икки ракат намозни ўқисанг, ҳазрати Ёсунни ўқиб, шу тўбани бино қилган кишиларнинг арвоҳига бағишлаб қўйсанг. Яхши кўрган одам чиқиб тушади. Нима тиласа, муродига етади. Ёмон кўрса, уриб кетади, - деди кал”* [7; 301].

Фозил Йўлдош ўғли вариантыда Муродтепа Алпомишга бир синов сифатида талқин қилинади. Бу синовдан ўтиш-ўтмаслигига қараб Алпомиш ҳам кейинги мақсадларга кўз тикади: *“Шул тепани кўриб, Алпомиш ирим чекиб: “Шу тепага отимни солайин, иркилмай тепага отим чиқиб кетса, боргандан ёримни оламан, чиқолмаса, бориб нима қиламан, борган билан бекор аҳмоқ бўламан, пешонамни шу ердан синаб кўраман”, - деди”* [8; 134].

Топонимларга бу қадар катта юк берилиши ўзбек халқидаги олдиндан белги олиш, илоҳий кароматни сезиш каби одатларга бориб тақалади.

Халқ достонларидаги топонимларнинг аксарияти воқеаларнинг ривожини билан ўйлаб топилган топонимлардир. Достон вариантларида *-ия* индикатори ёрдамида ясалган топонимлар ҳам учрайдики, бу ҳам бўлса, бахшиларнинг топилмаси: *Шул сабадан аввали номи Оқмамаг арслон эмиш, ўн тўрт боғмон камонни оқандан сўнг Ўзбакида уни алт-ўр деб Алпомиш ном қўйган экан”* [6; 19].

Шу хилдаги ясалиш Эгамберди Олломурод ўғли вариантыда ҳам учрайди: *“– Хў, Бойсарини, бу гаплардан қўрқма, бу мамлакат Ўрусиянинг мамлақати, маслаҳатни бир жойга қўямиз, Ўрусиянинг мамлақатида ихтиёр хотинда бўлади”* [7; 263].

Демак, бахшилар *-ия* индикатори ёрдамида ясалган Туркия, Сербия, Гурузия, Чехия каби жой номларидаги ясалиш ҳақида маълум билимларга эга бўлишган. Шундан келиб чиққан ҳолда, бевосита достоннинг ижро жараёнида Ўзбакия, Ўрусия топонимлари импровизация маҳсули сифатида қўлланилган. Ўзбакия ўзбек уруғига, Ўрусия эса рус миллатига мансуб халқлар яшайдиган ҳудудлардир.

Топонимларнинг вужудга келишида бевосита халқнинг миллий дунёқараши билан боғлиқ қуйидаги омилар муҳим роль ўйнаган: ранг билан боғлиқ *Кўкқамиш*, *Оқсув*, *Олатог* (*Олатов*), *Оққўзи*, ўлчов билан боғлиқ *Зил тоғи*, ўсимликларнинг ўсиши билан боғлиқ *Арпали кўл*, *Қамишли кўл*, *Қовғали кўл*, *Тўқайистон*, хусусияти билан боғлиқ *Ойна кўли*, *Аччиқ кўл*, *Хомуш кўли*, *Бўз тепа*, уруғ-миллат номи билан боғлиқ *Ўзбекия*, *Қўнгирот*, *Ўрусия*, ўхшашлик асосидаги *Қулун тўба*, ҳаёлий уйдурмалар билан боғлиқ *Ажина гор каби*.

Демак, дostonда топонимларнинг реал ва нореал кўринишлари қўлланилган. Шуниси қизиқки, бу хилдаги нореал номлар ҳам дostonнинг халқ орасида кенг тарқала бориши ҳисобига моддийлашиб, бирор реал объект учун ном сифатида қўлланиши мумкин. Уларни тадқиқ этиш ўзбек халқининг ном қўллашдаги маҳоратини кўрсатиш билан бирга, халқимизнинг миллий маданиятини кўрсатишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, “Алпомиш” дostonи ономастикаси монографик жиҳатдан алоҳида тадқиқот талаб қиладиган мавзу ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси. Библиографик кўрсаткич (XIX аср охиридан– 2008 йилгача эълон қилинган ишлар олинган). – Наманган, 2008. – 168 б.
2. Жўраев Б., Бегматов Э. Атоқли отларни ўрганишга доир баъзи мулоҳазалар. ЎТА, 1966. – Б. 57.
3. Худойберганава Д., Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – 44 б.
4. Оллоёров Қ. Хоразм дostonлари ономастикаси. – Тошкент: Adabiyot uchqunlari, 2017. – Б. 13.
5. Бектемиров Х., Абдурахмонов Д. Ўзбек халқ дostonлари ономастикаси. Ўзбек халқ ижоди. Тўплам. – Тошкент: Фан, 1967. – Б. 182.
6. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. 100 жилдлик. 10-жилд. Алпомиш. (Бекмурод Жўрабой ўғлидан ёзиб олинган). – Тошкент: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 503 б.
7. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. 100 жилдлик. 10-жилд. Алпомиш. (Эгамберди Олломурод ўғли варианты). – Тошкент: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 503 б.
8. Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. 100 жилдлик. 1-жилд. Алпомиш. (Фозил Йўлдош ўғли варианты). Тошкент: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – 509 б.

42	Жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида хотин-қизларнинг ўрни Бойқўзиёва Г.Х	247
43	Миллий-маънавий меросни янгилашида ёшларнинг иштироки Исмоилов Т.И, Усманов М.Т	252
44	Баҳовуддин Валад ва Жалолиддин румийнинг инсон моҳияти ҳақидаги 4қарашларини илмий-назарий асослари Чўлиева В.Э	257
45	Муваффақиятларимиз дебчаси Маматов М. А	264
46	Оила инқирозининг асосий сабаблари ва кўринишлари: муаммо ва ечимлар Раҳимова Р.	269
47	Давлат хизматларининг институционал хусусиятлари: ижтимоий- фалсафий таҳлил Сауров Р. Р	273

10.00.00
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

48	Чарльз диккенснинг “Оливер твист” романида етим болалар ҳаётининг реалистик бадиий тасвири Сафарова З.Т	278
49	У.спенсер соннетида шахс хусусиятининг гуллар билан ифодаланиши Жалилова З	283
50	О методических основах преподавания русского словообразования в классах с узбекским языком обучения Зинин Е.О	287
51	Nutqimizda aforizmdan foydalanishning ahamiyati nimada? Акромов И.И	294
52	Алпомиш” достонида қўлланган баъзи топонимларнинг лингвомаданий хусусиятлари Ашуров Д.А	300
53	Behbudiy publitsistikasining tili va uslubidagi o‘ziga xoslik Masharipov M.M	304
54	Ўзбек тили ва рус тилларида “Яшил” концептининг чоғиштирама тадқиқи Собирова Б.Б	309
55	Alpomish” dostoni leksikasidagi dialektal-etnografik xususiyatlar haqida Xaitov X, Xudoyberdiyeva H, Enazarov T.....	313
56	The problems of the medical terminology on english language. Shomurotova B.U	318
57	Жамол Камол дostonларининг ғоявий мазмуни ва бадиий қурилиши Назарова Д	321
58	Ingliz, o‘zbek va rus tillarida ecoterminlarning chog‘ishtirma tadqiqida tanlash mezonlari Nigmatullina A. Sh	330